

С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университетінің 60 жылдығына арналған «Сейфуллин оқулары– 13: дәстүрлерді сақтай отырып, болашақты құру» атты Республикалық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары = Материалы Республиканской научно-теоретической конференции «Сейфуллинские чтения – 13: сохраняя традиции, создавая будущее», посвященная 60-летию Казахского агротехнического университета имени С.Сейфуллина. - 2017. - Т.1, Ч.4. - Б.154-156

СЫРТҚЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚЫЗМЕТТІ ЕСЕПКЕ АЛУ ЕРЕЖЕСІ

Каспакова Л., Байдаков А.К.

Қазіргі кезеңде бірде-бір ел, санқырлы түрде көрінетін сыртқы экономикалық байланыстарсыз дами алмайды. Бұл әлемдік қауымдастықтағы айырмашылықтармен, ықпалдасумен және саясат мақсаттарымен айқындалады.

Сыртқы экономикалық байланыстардың жоғарыда айтылған түрлерін дамыту мемлекеттің шетелдермен валюта қаржылық есеп айырысу және несиелер қатынастарының негізі болып қаланған.

Әртүрлі мәселелермен елден тысқары жерлерге шығатын жекелеген акционерлік кәсіпорындар, өзге формалар мен ұйымдар, мемлекеттің өзі сыртқы экономикалық байланыстарға қатысады.

Сыртқы экономикалық байланыстарды ұйымдастыру кезінде ел, экспорттаушының немесе импорттаушының кредиторы немесе борышқоры жағдайында қалуы мүмкін. Капиталды сыртқа шығаруы немесе капиталды елге әкелуі мүмкін. Мемлекеттің сыртқы экономикалық саясатының белсенділігі елдердің қаржыларынан көрінетін болады.

Қазақстан Республикасының сыртқы экономикалық қызметінің аса маңызды аспектісі – республика экономикасын тұрақтандыру үшін шетел инвесторларының қатысуы және шетел несиелерін тарту болып табылады. Бұл қаражат халық шаруашылығының құрылымдарын жетілдірудің басым міндеттерін шешу, нарықты тұтыну тауарларымен толтыру және экспорт әлеуетін кеңейту үшін мақсатты бағытталған түрде және тиімді пайдалануы тиіс.

Әлемдік шаруашылықтың және халықаралық экономикалық қатынастардың жаһандануының жағдайларында жалпы ел экономикасы үшін де, сондай-ақ жеке ұйым үшін де сыртқы экономикалық қызметтің рөлі және мәні айтарлықтай өседі. Кез-келген елдің сыртқы экономикалық қызметінің дамуының негізгі бағыттары сауда және инвестициялар болып табылады [1].

Қазіргі кезеңде сыртқы экономикалық қызмет техникалық-экономикалық, ғылыми-техникалық және қоғамдық прогрестің әрекетті құралына айналды, ол жіті әлеуметтік мәселелердің шешілуіне ықпал етеді, халықтың кең қабаттарының өмірлерінің және жұмыстарының стилін анықтайды.

Сыртқы экономикалық қызмет билік пен басқарудың мемлекеттік органдарының деңгейінде де, сондай-ақ шаруашылық субъектілердің деңгейінде де іске асырылады. Бірінші жағдайда ол ынтымақтастықтың

мемлекетаралық негіздерін орнатуға, экономикалық байланыстардың тиімділігінің дамуын және жоғарылауын ынталандыратын құқықтық, саудалық-саяси механизмдерін құруға бағытталған; көбіне азаматтық құқық шектерінде келісім-шарттарды жасауға және орындауға бағытталған.

Отандық кәсіпорындармен сыртқы экономикалық операцияларды жүзеге асырулары ұлттық деңгейде ғана емес, сондай-ақ халықаралық деңгейде де олардың тиімді жұмысын жоғарылатудың, табыстылықтарының және бәсекеге қабілеттіліктерінің өсуінің қажетті шарттарының бірі болып табылады. Бүгінгі күні кәсіпорынның экспорттық-импорттық операцияларын ұйымдастыру әдістемесі күрделі және пікірталастық болып табылады. Кәсіпорынның экспорттық-импорттық қызметке қатысуының себептерінің бірі сатылымдардан түскен табыстарды ұлғайтуға деген ұмтылысы болып табылады. Сондай-ақ халықаралық сауда меншікті ресурстардың өнімділігінің деңгейінің жоғарылауына және мамандануына әсер етеді, бұл өндіріс көлемдерін маңызды ұлғайту мүмкіндігін береді. Зерттеу заты кәсіпорындағы экспорттық-импорттық операцияларды есепке алуды жүргізудің теориялық, әдістемелік және тәжірибелік аспектілерінің жиынтығы болып табылады.

Отандық ұйымдардың сыртқы экономикалық қызметі шетел валютасында есеп айырысуларды жүзеге асырумен байланысты. Қызметтің берілген түрі валюталық заңнамамен реттеледі, ал оны сақтау валюталық операцияларды есепке алуды жүргізуді нормативтік-құқықтық қамтамасыз етуінің ажырамас шарты болып табылады.

Бухгалтерлік есеп экспортталатын және импортталатын тауарлар мен қызметтердің қозғалысы жөнінде маңызды экономикалық ақпарат алуға мүмкіндік береді, нәтижесінде сыртқы экономикалық қызметтің операцияларына бухгалтерлік есеп жүргізуге қойылатын талаптардың деңгейі өседі. Контрагенттер және шарттар кескінінде сыртқы экономикалық қызметтің операцияларын синтетикалық және аналитикалық есепке алу жүйелерін ұйымдастыру өзектіге айналып бара жатыр.

Қазіргі уақытта аудиторлық тексерістер экспорттаушы ұйымдардың есептілігінің шынайылығын растауға ғана емес, сондай-ақ Қазақстан Республикасының заңнамасын сақтау затына және экономикалық тиімділікті терең талдауға да бағдарлануы тиіс. Анық болғандай, импорттық және экспорттық операцияларға аудит жасаудың рөлі операциялардың мәліметтерінің көлемдерінің ұлғаю шамасына және Қазақстанның әлемдік экономикалық қауымдастыққа бірігуіне қарай өсетін болады. [3, б.15].

Экспорттық-импорттық операцияларды реттейтін заңнаманың өзгешелігі, мемлекеттің экспорттаушы ұйымдардың қызметіне жоғарылатылған назары, сондай-ақ экспорттық операциялардың түрлерінің алуан түрлілігі негізі экспорттық операциялардың аудитінің әдістемесі болып табылатын аудиттің арнайы құралын әзірлеуді талап етеді.

Біздің пікірімізше, сыртқы экономикалық қызмет – сыртқы сауда қызметі, халықаралық инвестициялық қызмет, халықаралық өндірістік кооперация, саудалық емес бағыттағы қызмет, халықаралық валюталық-

қаржы қызметі сияқты қызметтің әр-түрлі түрлерінің жиынтығын енгізетін ауқымды ұғым.

Халықаралық тәжірибеде экспорттық-импорттық операцияларды топтастыру-дың келесі өлшемдерін ажыратады (1-кесте).

Сыртқы экономикалық қызметтің операцияларының топтастырылуы

Экспорттық-импорттық операцияларды топтастырудың өлшемдері	Экспорттық-импорттық операциялардың негізгі типтері
1. Сауда бағыты бойынша	<ul style="list-style-type: none"> – импорттық операциялар; – экспорттық операциялар; – кері импорттық операциялар; – кері экспорттық операциялар
2. Тауарлардың және қызметтердің түрлері бойынша	<ul style="list-style-type: none"> – өнеркәсіптік белгіленуге ие өніммен операциялар; – шикізат тауарларымен операциялар; – өндірістік тұтынушылық тауарлармен операциялар; – ғылыми-техникалық өніммен операциялар; – қызметтермен операциялар
3. Тауардың дайындық дәрежесі бойынша	<ul style="list-style-type: none"> – дайын өніммен операциялар; – бөлшектенген түріндегі өніммен операциялар; – жиынтық жабдығымен операциялар
4. Тауарларды және қызметтерді саудалау әдістері бойынша	<ul style="list-style-type: none"> – тікелей сауда әдісі; – жанама сауда әдісі;

Экспорттық-импорттық операциялардың түрлерінің бірі кері экспорттық операциялар (шетелден бұрын әкелінген тауарды өңдеусіз шығару) және кері импорттық операциялар (бұрын шығарылған тауарды алдын-ала өңдеусіз әкелу) болып келеді. Кері экспорт үшін негіздер әр-түрлі болуы мүмкін. Кейде ол халықаралық биржаларда және аукциондарда сауда жүргізу болады. Кері экспорт бұл жағдайда сауда операциясының қалыпты жалғасуы болып табылады, ол биржа немесе аукцион арқылы сату үшін тауарларды үшінші елден импорттаушымен келесі шығарумен орналасқан жердің еліне әкелуді талап етеді. Сондай-ақ қажетті кері экспорт импорттаушы тауар белгіленген пункте жеткізілген оған төлеуден бас тартқан жағдайда немесе сатып алушының банкроттылығы жағдайында сыртқы саудалық операцияның қалыпты процесін үзу кезінде де туындауы мүмкін [2, б.81].

Кері импорттық операциялар үшін негізгі жағдайлар ретінде бұрын шығарылған және аукционда немесе биржада сатылмаған тауарды әкелу, тауарды консигнациялық қоймадан немесе импорттаушы қабылдамаған

тауарларды қайтару шығуы мүмкін.

Осылайша, субъектінің сыртқы экономикалық қызметі жасалатын сыртқы саудалық келісім-шарттардың негізінде іске асырылатын серіктестердің арасындағы қаржылық, экономикалық және құқықтық сипаттағы өзара қатынастардың алуан түрлі спектрін қамтиды.

Әдебиеттер тізімі

1. Байболтаевой Н.А. Development of economic and mathematical models of optimum control of activity of the agricultural enterprise in the conditions of market // International Conference on European Science and Technology. Materials of the II International research and practice conference. Wiesbaden, Germany 2012б.

2. Покровская В.В. Организация и регулирование внешнеэкономической деятельности: учебник /В.В. Покровская.-М.: Юрист, 2009. – 324 с.

3. Сыртқы экономикалық қызмет: импорт №6. – Алматы: Бико, 2011 жыл. – 30 с.